

SCIENTIFIC APPROACHES TO ADJECTIVE GROUPING

Obidjonov Khojimurod Khudoiberdi ugli¹

Andijan State University

KEYWORDS

semantic groups of adjectives,
abstract concepts, phonetic
structure, grammatical laws

ABSTRACT

This article discusses the semantic grouping of adjectives. Examples of classifications given by classification linguists are given.

2181-2675/© 2022 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.6665748

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Student of the Faculty of Philology, Andijan State University, Andijan, UZB

SIFATNING GURUHLANISHIGA OID ILMIY QARASHLAR

KALIT SO‘ZLAR:

sifatlarining ma’no guruhleri, abstrakt tushunchalar, fonetik qurilish, grammatik qonuniyat

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sifat so‘z turkumining semantik jihatidan guruhlariga bo‘linishi haqida so‘z boradi. Tasniflashga oid tilshunoslar tomonidan berilgan tasniflarga misollar keltirilgan.

Milliy fan sifatidagi tilshunoslikka ma’naviyat muammosi globallashuvi jarayonining tezlashuvi kuchli ta’sir ko‘rsatadi hamda uning oldiga ulkan va kechiktirib bo‘lmaydigan vazifalarni qo‘yadi. Bu, ayniqsa, bugungi kunda mustaqilligini o‘zi mustahkamlayotgan O‘zbekiston uchun yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ma’lumki, toptalgan ma’naviy qadriyat, poymol etilgan axloqiy ustunlarimizning tiklanishi va kamol topishiga mustaqillik yillarida poydevor yaratilganligi ta’kidlanadi. Masalan, ona tilimiz mavqeining tiklanganligi, uning davlat tili maqomiga ega bo‘lganligi shular jumlasidandir.

Bugungi kunda ona tili, o‘zga tillarga hurmat muammosi bilan birga davlat tili madaniyatini yuksaltirish asosiy vazifadan bo‘lsa, iste’molga kirayotgan davlat tili madaniyati tushunchasi esa axloqiy, ma’naviy kategoriyadan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu esa tilning milliy tabiati yaqqol aks etadigan grammatik qonuniyatlarni ana shu metodologik asoslarga tayangan holda chuqur tahlil qilish, muammoga til va tafakkur, til va ma’naviyat, til vama’naviyat mushtarakligidan kelib chiqqan holda munosabatda bo‘lishni taqozo qiladi. Tilshunoslarimiz M.Mirtojiyev va N.Mahmudov o‘zlarining «Til va madaniyat» risolasida «har bir til o‘z so‘z boyligiga, bu so‘zlar esa ma’lum fonetik qurilishiga, izchil grammatik qonuniyatlariga ega bo‘ladi. Uning shu tomonlariga putur yetib borar ekan, til inqirozga yuz tutadi», - deydilar. Tilshunos olim G‘.Zikrillayevning ta’kidlashicha, «milliy adabiy tilning ahvoli ana shu ma’nodagi milliy ruhga bog‘liq bo‘ladi». Milliy ruh esa milliy tafakkur va milliy tuyg‘u bilan uzviy bog‘liqdir. O‘zbek tilshunosligi tom ma’nodagi mustaqil fan sifatida o‘zbek tilining o‘zbekona tabiatini ochiq-oydin o‘rganib, uni milliy g‘oya va milliy mafkurani targ‘ib qilishning tarkibiy qismiga aylantirdi. Bugungi kunda morfologiyada grammatik kategoriya va shakllarning, so‘z turkumlarining yangicha tasnifi va ularni ta’lim oluvchilarga o‘rgatish borasidagi ta’limga olib kirilayotgan ilmiy yangiliklar – interaktiv metod, texnologiya, integratsiya kabi tushunchalarning kirib kelishi fikrimizning dalilidir. Xususan, morfologiya bo‘limini o‘rganish, nafaqat so‘z turkumlari, balki ularning ma’no guruhleri tasnifi haqidagi tilshunoslarimiz tomonidan aytilayotgan turli fikrlar, tilimiz rivojiga ulkan hissa qo‘shmoqda. O‘zbek tilida sifatni ma’no jihatdan guruhlash masalasiga turlicha yondashuvlar mavjudligini ham e’tibordan chetga qoldirmaslik kerak. Avvalo, o‘zbek tilshunosligida sifat ma’no guruhleri tasnifi masalasiga to‘xtalamiz. Sifatlar o‘z navbatida bir qator ma’no turlariga ajratiladi. O‘zbek tilshunosligida sifatni ma’no guruhlariga ajratish, dastlab, A.Kononov tomonidan amalga oshirilgan. U sifatni ma’no

jihatdan yetti turga ajratadi:

- 1) rang-tus anglatuvchi soʻzlar;
- 2) maza-taʼm anglatuvchi soʻzlar;
- 3) hajm-shakl anglatuvchi soʻzlar;
- 4) kishi va hayvonning xususiyatlarini ifodalovchi soʻzlar;
- 5) umumiy xususiyatlarni anglatuvchi soʻzlar;
- 6) xarakter-holat anglatuvchi soʻzlar;
- 7) kishi va hayvonlarning jismoniy kamchiligini ifodalovchi soʻzlar;

Shundan soʻng koʻplab tilshunos olimlarimiz sifatning maʼno guruhlarini haqida ilmiy-izlanishlar olib borishdi. I.Hamdamaova, M.Sodiqova, A.Hoshimov, F.Najmiddinov shular jumlasidandir. Tilshunos I. Hamdamova ham sifat maʼno guruhlarini mantiqiy tamoyil asosida yetti guruhga boʻladi: 1.Rang-tus bildiruvchi sifat. 2.Insonga xos xususiyatni bildiruvchi sifatlar. 3.Hayvonot dunyosiga xos sifatlarini bildiruvchi sifatlar. 4.Narsa-predmetlarga xos belgi, xususiyatni koʻrsatuvchi sifatlar. 5.Tabiat hodisalariga xos belgini namoyon qiluvchi sifatlar. 6.Jamiyat hodisalariga xos belgini ifodalovchi sifatlar. 7.Abstrakt tushunchaga xos xususiyatni bildiruvchi sifatlar. Tilshunos ayni guruhlarini oʻz ichida maʼnosiga koʻra yanada kichikroq guruhlarga ajratiladi. Bundan maqsad sifatlar anglatgan maʼnolarni toʻlaroq, izchilroq koʻrsatish ekani taʼkidlanadi:

1. Rang-tus bildiruvchi sifatlar quyidagicha tasniflanadi:

- a) axromatik rang: oq, qora, kulrang;
- b) xromatik rang: qizil, sariq, yashil;
- d) spektr rang: bugʻdoyrang, jigarrang;

2. Insonga xos xususiyat, belgini bildiruvchi sifatlar quyidagicha guruhlanadi:

- a) aql va xarakterga xos sifatlar: vazmin, dono;
- b) turli holatni bildiruvchi sifat: boʻydoq, aybdor;
- d) tashqi qiyofani ifodalovchi sifat: garang, gung;
- d) aqliy ojizlikni bildiruvchi sifat: ahmoq;
- e) biror hodisa yoki predmetga munosabat bildiruvchi sifat.

3.Hayvonot dunyosiga oid belgi-xususiyatni bildiruvchi soʻzlar quyidagicha tasniflanadi:

- a) otlarning zotiga koʻra turlari: arabi, qalmoqi;
- b) tashqi koʻrinishga va jismoniy kamchiligiga koʻra belgilarni ifodalovchi sifat:

qilichboʻyin;

- d) xulq-atvoriga koʻra sifat turlari: yoʻrgʻa, tepongʻich;
- e) qoramol va echkilarga xos xususiyat bildiruvchi: suzongʻich, suzagʻon;
- f) itlarga xos xususiyatni ifodalovchi sifatlar: qopagʻon;

4. Narsa-xususiyatlarga xos belgini ifodalovchi sifatlar quyidagicha guruhlarga ajratiladi:

- a) narsa-predmetlarni xarakterlovchi sifatlar: butun, baland;
- b) sezgi organlari vositasida xis qilish sifatleri: achchiq, nordon;
- d) predmet materiali va tashqi belgi-xususiyatlarni bildiruvchi sifatlar: devoriy,

oynavand;

e) ish-harakat, holat bildiruvchi sifatlar: yopiq, pishiq;

f) vaqtga munosabat bildiruvchi sifatlar: bugungi, abadiy;

g) o'ringa munosabat bildiruvchi sifatlar: olis, uzoq;

5. Tabiat hodisalariga xos belgini anglatuvchi so'zlar quyidagicha guruhlanadi:

a) o'simlik dunyosiga xos belgini ifodalovchi sifatlar: dumbul;

b) ob-havoga oid belgini ifodalovchi sifatlar: ayoz;

6. Jamiyat hodisalariga xos xususiyatni izohlovchi sifatlar: jahonshumul;

7. Abstrakt tushunchalarga xos belgi-xususiyatni bildiruvchi sifat: ajoyib.

O'zbek tilshunosligida oid adabiyotlarda, biz biladigan maktab va akademik litsey o'quvchilari uchun yaratilgan darsliklarda, o'quv qo'llanmalarda ham M. Sodiqovanning keltirilgan sifatning ma'no guruhlari tasnifi asos sifatida keltirilgan. M.Sodiqova o'zbek tilidagi sifatlarni quyidagi ma'no guruhlari farqlaydi: xarakter-xususiyat va holat bildiruvchi sifatlar; rang-tus bildiruvchi sifatlar; shakl bildiruvchi sifatlar; hajm-o'lchov bildiruvchi sifatlar; maza-ta'm bildiruvchi sifatlar; hid bildiruvchi sifatlar; vazn bildiruvchi sifatlar; o'rin-paytga munosabat bildiruvchi sifatlar.

Keltirilgan tasniflardan ayon bo'ldiki, olimlarning o'zbek tilidagi sifatning ma'no turlari tasnifi borasidagi fikrlarida yakdillik yo'q. Afsuski, bu xususdagi fikr va g'oyalar xilma-xilligi hozirgi kunga qadar davom etib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirtojiev M., Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent.: O'zbekiston. 1992. 110-bet.
2. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. – Москва. 1948. С-144-145.
3. O'zbek tili grammatikasi. Morfologiya. I tom. – Toshkent. 1975. 296-bet.
4. Sodiqova M. Hozirgi o'zbek tilida sifat. – Toshkent.: Fan. 1975. 79-bet.